

Kritika

Recepció vagy rekonstrukció?

A narratológiának inkább alakulástörténete van, mint fejlődéstörténete. Ha áttekintjük módosulásait az 1960-as évektől napjainkig, azt látjuk, hogy egyszerre van jelen a differenciálódásra vonatkozó igény és a konstituálódás. Minthogy ma is formálódó, a zárt modelleket és fogalmakat többnyire nélkülöző tudományág, gyakoriak az új kezdeményezések s az ezekből táplálkozó vizsgálódások. A sokszor megragadhatatlannak tűnő mozgásban a narratív szemléletet képviselő interpretatív szövegek adják meg egy-egy irányzat kontúrjait. Éppen ezért minden korszakban illusztratívak a különböző irányvonalakra reflektáló szöveggyűjtemények. A magyarországi narratológiai kutatásokat tekintve kivételes hatókörük van a narratív kérdések kidolgozásával operáló tanulmányoknak, tanulmánygyűjteményeknek. Az utóbbi időben megjelent munkákat szemlélve a 2010-ben kiadott Nézőpont és jelentés című kötet kelti fel az érdeklődésünket. Mielőtt elhelyeznénk ezt a jelölt kánonban, érdemes néhány alapvető irányvonalat, belátást kiemelni a magyar narratológiai kutatások paradigmaticusan építkező horizontjából.

A magyar narratológiai kutatások történetében jelentősek az 1970-es évek kezdeményezései. Ebben az időszakban a tanulmányok, teoretikus megközelítések főként a prózapoétika, dekonstrukció, kontextuális narratológia összefüggésében íródnak. Később, az 1990-es évek végén és a 2000-es évek elején újszerű kiadványokkal bővül a tárgykör vizsgálata. Két tendenciát kell megemlítenünk: Pécsen a Thomka Beáta vezetése alatt működő Narratív Kutatócsoportot, illetve a Szegeden munkálkodó, szintén ismert hagyományokra visszatekintő kutatók csoportját. Részben ide sorolhatjuk az ELTE-n oktató Orosz Magdolna német prózára orientálódó munkásságát is. Tevékenységük eredményeképpen igen értékes tanulmánykötet-sorozatok jelennek meg, így a *Narratívák* tanulmánykötet-sorozat Thomka Beáta, illetve a *Studia Poetica Supplementum* sorozat Szabó Erzsébet és Vecsey Zoltán szerkesztésében. A válogatott tanulmányok révén e kiadványok a kortárs nemzetközi narrato-

ológiai irányvonalak gazdagodására adnak rálátást. A *Narratívák* tematikus számaiban szereplő *Előszó* és a tanulmányok ma már a narratológia történeti szituálását is segítik. A jelenlegi narratív kutatások viszonyrendszerében látható, hogy a különböző szakterületeket bemutató szövegek a narratológia alakulástörténetének lényeges mozzanatait emelik ki. A tanulmányokhoz illeszkedő applikatív részek szintén az elbeszélés-elmélet differenciálódása során létrejövő alapvető technikai változások közvetítését szolgálják.

Az 1980 óta megszakításokkal kiadott *Studia Poetica Supplementum* sorozat többnyire analitikus kérdéseket helyez előtérbe. Az első kötet, *Az irodalmi elbeszélés elméleti kérdései* címmel, az 1978-ban rendezett első magyarországi narratológiai konferencia anyagát tartalmazza. A kötetekben szereplő vizsgálódások középpontjában, az irodalomtudomány mellett, a nyelvészet elméleti problémái helyezkednek el. A 2003-ban megújuló kiadvány szerkesztőbizottságának tagjai a korábbi

szegedi narratológiai kutatócsoport alapítói egyben. Így a logikai szemantikával, fikcióelmélettel, a lehetséges világok elméletével és német prózával foglalkozó Bernáth Árpád, a német és osztrák irodalmi reprezentációkkal, elbeszéléselemélettel foglalkozó Csúri Károly, a kritikai elméletet is kutató Fogarasi György és a próza-irodalom narratív vonatkozásait vizsgáló Horváth Géza. A *Nézőpont és jelentés* tartalmát figyelve az lehet a benyomásunk, hogy sokszínű interpretációs lehetőséget hordozó, diszciplinaközi elemzésekre ösztönző narratív kutatások, melyeket a fenti szerzők is képviselnek, nem gyakoroltak élénk hatást a válogatott tanulmányok szempontrendszerére, módszertanára.

Összefoglalóan elmondható, hogy ezek a(z utóbbi években kiadott) tanulmánygyűjtemények kevésbé kontextusorientáltak, inkább bizonyos részterületekre összpontosítanak, egzaktak. Így jellemezhető a *Studia Poetica* sorozat 2010-ben megjelent két legutóbbi kötete is. A köteteket Szabó Erzsébet és Vecsey Zoltán szerkesztette. A tanulmánygyűjtemények közül az első, az *Új elméletek a narratológiában* című (Supplementum III.), metanarratológiai munka, amely a narratív elméletek legújabb orientációit mutatja be. Vecsey Zoltán a kognitív narratológiáról, Füzi Izabella a narratív film elméleteiről, Szabó Erzsébet pedig a lehetséges világok elméletéről értekezik. Hasonló témakört jár körül a *Nézőpont és jelentés* című tanulmánygyűjtemény (Supplementum IV.). A nézőpont és jelentés összefüggéseit, az előbbi sorrendnek megfelelően, a kognitív szemantika, a

médiaközi narratológia területén vizsgálják, Szabó Erzsébet tanulmánya pedig a nézőpont legújabb megközelítéseit vázolja kitekintésszerűen. Ezek alapján látható, hogy a második kötet „holisztikus” áttekintés helyett egy jól körülhatárolható tárgykörére szűkül. Feltevődik a kérdés, hogy az előző kiadványban vázolt tudományterületek specifikusabb elemzésével találkozok-e az olvasó.

A kötet megformálása alapján a tanulmányok az előző kiadványokban szereplő szövegek reflexiói is lehetnének. Ezek viszonylatában gondolkodunk el azon,

hogy részterülete-e a kognitív szemantika az előző kötetben ismertetett kognitív narratológiának, van-e összefüggés a lehetséges világok elmélete és a nézőpont újabb megközelítéseit vizsgáló tanulmányok között vagy a művészettörténeti, digitális narratológia, valamint a filmben és irodalomban megfigyelhető mediális változások között, stb. Az előző kötetek szövegekörnyezetének ismeretében azt látjuk, hogy a *Nézőpont és jelentés* tanulmányai

nem segítik az ilyen irányú elmélyülést. Az árnyaltabb, specifikusabb információk helyett újabb holisztikus szemléletű, szintézisszerű szövegek jutnak szerephez.

A *Nézőpont és jelentés* borítóján mint paratextus Wittgenstein híres kacsanyúl paraboláját és ábráját idéző kép látható. Wittgenstein a *Filozófiai vizsgálódások* című művében az aspektuslátás elméletének kidolgozásakor alkalmazza a kacsanyúl megkülönböztetést: a különbség észlelésének lehetőségére kérdez rá. A kép által jelölt témakör helyett azonban itt a nézőpont nyelvészeti szempontú

A Nézőpont és jelentés borítóján mint paratextus Wittgenstein híres kacsanyúl paraboláját és ábráját idéző kép látható.

Wittgenstein a Filozófiai vizsgálódások című művében az aspektuslátás elméletének kidolgozásakor alkalmazza a kacsanyúl megkülönböztetést: a különbség észlelésének lehetőségére kérdez rá. A kép által jelölt témakör helyett azonban itt a nézőpont nyelvészeti szempontú megközelítésével találkozhatunk.

megközelítésével találkozhatunk. Erre a tanulmányok címe is felhívja a figyelmet. A tanulmányok a nézőpont nyelvészeti és narratológiai irányvonalainak feltárásával foglalkoznak. A nézőpont – ellentétben a borító által sugallt filozófiai tematikával – nyelvészeti szempontból válik jelentésformálóvá. Közvetlenül ide sorolandó Simonffy Zsuzsa *A nézőpont nyelvészeti meghatározása felé* című szövege, ami kizárólag nyelvészeti szempontból igyekszik feltárni a nézőpont fogalmát, valamint Brian MacWhinney tanulmánya, ami a nyelvten létrejöttében vizsgálja a perspektíva szerepét.

Simonffy Zsuzsa a nézőpont nyelvészeti meghatározására törekszik, a nyelvi elemeknek a jelentés konstatálásában betöltött szerepét vizsgálja. Megkülönbözteti egymástól a fokalizáció és a nézőpont fogalmát. Az előbbi narratológiai terminusként, az utóbbit nyelvészeti terminusként tartja számon. Míg a nézőpont a kijelentés-megnyilatkozás hatóköre alá tartozik, a fokalizáció a szöveg hatóköre alatt áll, s a beszélő mentális meghatározottságára alapoz. Ezzel ellentétben a nézőpontot a percepció (információ megsűrűzése) és reprezentáció kettőssége határozza meg. A nyelvészeti igény a nézőpont nyelvben hagyott normáinak meghatározására, feltárására törekszik. Ehhez hasonlóan Brian MacWhinney a nézőpont kommunikációban betöltött funkcióját emeli ki, s a nézőpont nyelvészeti szerepét tekinti elsődlegesnek.

Igen átfogó, elmélyült vizsgálódást szolgáltat Szabó Erzsébet szövege, ami a nézőpont különböző diszciplínákban való előfordulására ad kitekintést. Tanulmányában mindenekelőtt a nézőpont konstruktív szerepét méltatja; ennek meghatározó és egyben megkülönböztető jegyeit az etnográfia, kultúrtudományok, modern filmelmélet, kortárs amerikai morálfilozófia, histográfia, pszichológia és médiatudományok területén rögzíti. Tanulmányának központi jelentőségű eljárása, hogy az új elképzeléseket a klasszikus, sokat idézett sémákkal való összefüggésben tárgyalja. Ennek tanulsága szerint a korai vizsgáló-

dások a nézőpontot az elbeszélő funkcióhoz kapcsolták; a nézőpontot az elbeszélőnek az elbeszélő történethez való viszonyában határozták meg. Szabó Erzsébet kiemelkedő észrevétele alapján a nézőpont a narratológiában a még ma is kitüntetett figyelemnek örvendő Gérard Genette (aki a nézőpont helyett a fokalizáció terminust használja) teoretikus rendszerében sem tartozik a fő kategóriák közé.

A következő tartalmi egység konstruktív módon járul hozzá az előfeltevések megértéséhez. Szabó Erzsébet a kortárs narratológusok egyik kiemelkedő képviselője, a hamburgi egyetemen oktató Wolf Schmid narratológiai elemeket tárgyaló szövegét idézi. Schmid ismert kutatói módszertana, hogy az orosz irodalomelmélet fő képviselőinek szövegei alapján vizsgálódik. Szabó Erzsébet tanulmányában Schmid *Elemente der Narratologie (A narratológia elemei)* című szövegére hivatkozik, ami Borisz Uszpenszkij paraméter-modelljének továbbgondolása és áthagyományozása végett lényeges. Schmid a klasszikus narratológiai elgondolásokat és Uszpenszkij paraméter-modelljét ötvözve arra mutat rá, hogy a nézőpont nem az elbeszélő függvénye, hanem fordítva, a nézőpont határozza meg az elbeszélőt. Ennek alapján a nézőpont fogalmát a mindennapi kommunikáció leírására szolgáló fogalmi kategóriák alapján definiálja újra. Az áttekintés harmadik nagy alapegysége Lisa Zunshine modellje, aki a kognitív narratológia képviselőjeként a befogadás mozzanatára, kiemelkedő szerepkörére helyezi a hangsúlyt. Összehasonlítva a három tematikus egységet azt láthatjuk, hogy a perspektíva konstitutív módon vesz részt az elbeszélés struktúrájában, a jelentésképzés folyamatában.

Újszerű meglátásokat közvetít a *Nézőpont és jelentés* társszerkesztője, Vecsey Zoltán, aki tanulmányában a kognitív szemantikát elemzi. Az előző kötetben a kognitív narratológiáról értekezve a tudományág kezdetlegességére, valamint az alapfogalmak tisztázatlanságára figyelmeztet, a kognitív elméletekben rejlő lehetőségek narratológiában történő kiaknázá-

sára szólít fel. A szöveg olvasása során itt is nélkülözhetetlen a kontextus ismerete. Miként lehetséges a fikcionális nyelvezet kognitív szempontú megközelítése? – Vecsey Zoltán erre a kérdésre igyekszik válaszolni. Belátása szerint kevés „újdonságot” hozott a fikcionális nyelvezet értelmezésében a kognitív narratológia. Ehhez igazodva a *Nézőpont és jelentés* című kötetben szereplő tanulmány nyelvészeti megközelítést alkalmaz, s a mentális tevékenységek során felmerülő propozicionális attitűdök logikailag leírható szerkezetével foglalkozik. Célja a mentális állapotok nyelvi kommunikációban betöltött szerepének tanulmányozása, a mentális nyelv, illetve a grammatikai értelemben vett nyelv megkülönböztetésének empirikus bizonyítása. Ehhez Jerry Fodor alapfogalmát használva (a gondolkodás nyelve) az elmében levő kombinatorikus alapszerkezetet veszi alapul, ami produktivitást biztosít. Ennek segítségével térképezi fel a kognitív szemantika tárgykörén belül a szavakban, mondatokban rejlő pszichológiai tartalmat. A szöveg tanulsága szerint a kognitív szemantika nemcsak jelentéstani kutatásokkal foglalkozik, hanem elméleti alternatívákat is kínál. Emellett a nézőpont mint sematikus grammatikai rendszer is értelmezhetővé válik, s lehetőség adódik a látás- és időbeli (múlta, jelenre, jövőre vonatkozó) folyamatokkal összefüggő fogalmi sémák feltárására.

Több szempontból is különbözik a fentiekől Füzi Izabella és Török Ervin tanulmánya. *A nézőpont aspektusai. Mediális változások filmben és irodalomban* című szöveg határozott célkitűzést követ: a szerzők módosítani kívánják a nézőpont koncepcióját. A nézőpont tárgyalása során a narráció és a szöveg összefüggéseit, a narratív szöveg befogadása során kifejtett interaktív tevékenységet vizsgálják. A tanulmány két szempontból kiindulóan tárgyalja a narratív nézőpont kérdését. Megkülönbözteti a narrátori és a befogadói nézőpontot egymástól, a szereplői beszéd-kontextust pedig narratív szövegnek nevezi. A tanulmány kitér a nézőpont fogalmát, más-más médiumokban

történi előfordulásait szemléli, különös tekintettel a verbális és vizuális szövegekre, így a film narratívizálására. Előterbe kerül a film textuális vizsgálata, a film mint minimális különbségekből építkező állóképek sorozata határozódik meg, melyben a jelenet a cselekvés tér-időbeli egysége által konstituálódik, a fokolizáció pedig a „kamera tekintete”-ként definiálható. Megkülönböztetik egymástól a nézőt és a nézett szempontját, így a nézőnek is konstruktív szerepet szánnak a bemutatott történet vizsgálatában. Ebben a rendszerben a narrátor tevékenysége abban határozódik meg, hogy beállítja és értékeli a különböző szövegeket. Az észlelés és megértés közötti viszonyt jelölő fokolizáció fogalom körülírása a Genette és Mieke Bal által kidolgozott tézisek felelevenítésén alapul. Ezeket a vonatkozásokat a szerzők magyar irodalmi példákkal támasztják alá, előterbe kerül Mikszáth Kálmán poétikája. Megkülönböztetik egymástól a narráció és a narratív kijelentés tárgyának szintjeit, ám e distanciák körülírásakor sem gyakori a nemzetközi kontextusra történő utalás.

Éppen ebben áll a *Nézőpont és jelentés* egyik fő tartalmi hiányossága: kevés figyelmet szán a nemzetközi szakirodalomban nagy előnyt élvező interpretáló szövegeknek, konkrét műelemzéseknek. A kötet egyedüli, pragmatikus célzatú tanulmánya Tátrai Szilárd Mészöly Miklós novelláját értelmező írása. A tanulmány előfeltevése szerint a szöveg funkcionális kiindulópontú modelleken alapul. A szerző a jelentésképzés komponenseit, a szociokulturális összetevőket vizsgálja; a jelölt elbeszélésben a fizikai, társadalmi, mentális világ összefüggéseit tárja fel. Ezáltal Tátrai Szilárd tanulmányának módszertana különbözik a kötetben szereplő tanulmányokétól, melyeket az objektivitás jellemez. Éppen ezért a *Nézőpont és jelentés* című kötet specifikus ismeretanyagot mozgósít, mégsem nélkülözi az általánosságokat felölölő, szemléletbeli hibákat. Így a szakterminológia következetes használata s azok elméleti vonatkozásainak magyarázata lényeges lehet a magyar narratológiai kutatások számára,

ám az olvasót elidegenítheti a szövegtől. A narratológiák iránt érdeklődő fiatal nemzedék ezért kevés ösztönzést talál a különböző poétikák narratív megközelítéseinek, pontosabban ezek módszertanának elsajátítására. Meghatározó adalék azonban, hogy minden tanulmány végén, a nemzetközi szakirodalmi kánonnak megfelelően, tételesen szerepel a kitekintés, a konklúzió, ami a kötetben hivatkozott szakirodalmi háttérrel kiegészülve ösztönző lehet a további vizsgálódások számára.

Szabó Erzsébet és Vecsey Zoltán (2010, szerk.): *Nézőpont és jelentés*. Studia Poetica, Supplementum IV. lingua Hungarica editum, Grimm Kiadó, Szeged.

Pál-Lukács Zsófia

magyar és filozófia szakos középiskolai tanár
Érdi Gárdonyi Géza Általános Iskola
és Gimnázium

doktorandusz hallgató
Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola

Önös gondok

Locke könyve (An Essay on Human Understanding, Esszé az emberi értésről) 1690-ben jelent meg, második kiadásban tette hozzá a II. Könyv személyi azonosságról szóló 27. fejezetét. Miként a könyv maga, ez a fejezet is máig tartó vita tárgya, a fejezet pedig a személy gondolkodói meghatározásának kezdete. Jelentős bírálói közé tartozott rögvest Leibniz is, viszont olyan fontos könyvnek tartotta, hogy egy egész könyvvel foglalkozott vele (Új esszé az emberi értésről). Méltányló vitairatnak szánta, és amikor megtudta, hogy Locke meghalt, már nem olvashatja művét, a kéziratot nem fejezte be.

Locke-ot elsősorban empirizmusa és metafizikaellenessége miatt támadták, empirizmusának pedig könnyen támadható pontja volt az említett fejezet. Érthetően, hiszen az ember halhatatlan lelke nem olyasmi, amit meg lehet érzéki-
leg tapasztalni, Locke nem is foglalkozik vele, bár említi és nem vitatja. Descartes sem foglalkozott vele, de a gondolkodást a lélek tulajdonságának tartotta, és jól ismer-
ten a gondolkodásban vélte, deduktív módon, saját létének bizonyosságát. Locke ezt nem ismerte el, ő a személy azonosságát a tudathoz kapcsolta, amit Descartes-hoz hasonlóan mindenféle elmefolyamatra vonatkoztatott, de megkülönböztette a gondolkodástól. Elvetette a deduktív módszert és a reflexivitást, az Arisztotelésztől származó tételt, hogy a gondolat

gondolhatja magát, mintegy azon az alapon, hogy a tudatnak nem lehet tudata, ahogyan az érzésnek sem lehet érzése. A reflexivitás tényezőjének kikapcsolása együtt járt a szubjektum-objektum, az alany-tárgy viszony figyelmen kívül hagyásával. Ezért nem ért egyet azzal sem, hogy egy személy saját magának alanya és tárgya legyen, azonossága ilyen megkettőzésen, vagy annak feloldásán, szintézisén alapuljon (mint később a német idealizmusban).

Galen Strawson arról érvel, azt értelmezi, hogy mit is értett Locke személyen, miként gondolkodott a tudatról, és milyen fontossága van annak, hogy az emberi tudat Locke számára elválaszthatatlan a törődéstől, a gondtól, attól, ami angolul 'concernment', ma használatos szó-